

ГЕОПРОСТОРОВА СИСТЕМАТИКА МІСЬКОГО РОЗВИТКУ

Статтю присвячено дефініюванню поняття "міський розвиток" та дослідженню його геопросторових проявів з позицій суспільно-географічної науки. Засобом наукової систематизації виділено провідні напрями міського розвитку. Запропоновано видову структуру міського розвитку. Висвітлено зміст та можливу структуру потенціалу міського розвитку. Окреслено поле деструктивної взаємодії між різними видами міського розвитку.

Ключові слова: урбанізація, міський розвиток, види міського розвитку, потенціал міського розвитку, суперечності міського розвитку.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Людська цивілізація, з якою ми себе асоціюємо, з моменту свого зародження і виникнення перших міст-держав Близького Сходу, завжди була міською за своєю суттю. Однак протягом усіх десяти тисяч років її існування ще не було такого історичного етапу, коли б міста відігравали більшу роль у розвитку цивілізації, ніж нині. Усі сфери життя і діяльності людського суспільства підпадають сьогодні під безпосередній і визначальний вплив міст. Зосередження в них політичної, економічної і культурної складових функціонування сучасного людського суспільства перетворило міста на "центри дифузії інновацій", "полюси зростання", "ворота глобалізації" і т.п.

Перебуваючи в "зеніті" свого впливу на розвиток людства, часто-густо виповнюючи собою майже увесь смисловий простір поняття "цивілізація", тим самим міста підтверджують своє виняткове значення в майбутньому. Сьогодні лише міські спільноти наділені здатністю і правом визначати образи майбутнього. Швидше за все, таке право залишиться за містами до останнього дня існування нашої цивілізації. Загальновідомо, що міста є основною формою осілого розселення. Проте нині це підтверджується не тільки виходячи з вищевикладених суджень, але і, з недавнього часу, статистично. Так, за даними Фонду ООН у галузі народонаселення, нині більшість населення нашої планети мешкає в містах [1]. Це сталося вперше за історію людства і на наших очах. У шерегу обставин, що підкреслюють актуальність розвитку міст, необхідно згадати зміст підсумкового документа Конференції ООН зі сталого розвитку "Майбутнє, якого ми хочемо" (20-22 червня 2012 р., м. Ріо-де-Жанейро, Бразилія). Так, в розділі "Рамкова програма дій та наступні заходи" значну увагу приділено "стійким містам і населеним пунктам" (пп. 134-137). У документі відзначено "необхідність застосування цілісного підходу до урбанізації та розвитку населених пунктів" [2]. Усі вищеперелічені обставини визначають наш

пізнавальний інтерес і необхідність більш глибокого дослідження розвитку міст, властиво, міського розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільно-географічним аспектам геопросторового розвитку міських поселень та збалансованості економічного, соціального та екологічного напрямів розвитку суспільно-територіальних систем присвячено праці багатьох географів С.А. Лісовського, В.І. Нудельмана, Г.О. Пархоменко, Б.Б. Родомана, Л.Г. Руденка, К.М. Ситника, В.М. Трегобчука, О.І. Черкаса та багатьох інших. Проте у вище зазначених дослідженнях та за їх межами залишилися значне коло питань розвитку урбанізованих територій, його внутрішня динаміка і суперечності.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є визначення поняття "міський розвиток", дослідження його геопросторових проявів з позицій суспільно-географічної науки та виявлення видової структури міського розвитку.

Виклад основного матеріалу. За своєю природою та характером функціонування місто має системний характер. У вітчизняній суспільній географії в якості загального означення системних об'єктів найчастіше використовується поняття "суспільно-територіальна система", що об'єднує виробничі, соціальні, населенські або природні елементи. При дослідженні окремих елементів суспільно-територіальної системи на перший план виступають їхні функції. Подібні утворення мають свою систематику і "конкретними типами суспільно-територіальних систем є виробничо-територіальні комплекси і системи, територіальні системи розселення, територіальні рекреаційні системи, транспортні системи регіонів, міста" [3]. Як відомо, територіальність є однією з найважливіших ознак подібних утворень. Хоча сучасні міста переважно лишаються, радше, дискретною формою територіальної організації суспільства, однак вони теж складаються з окремих територіальних частин, а також є те-

риторіальними складовими масштабніших географічних об'єктів. Елементом суспільно-територіальної системи міста притаманні такі територіальні параметри, як різний ступінь доступності, територіальна конфігурація, територіальна концентрація та ін. Вочевидь, що згадані територіальні параметри істотно впливають на розвиток конкретного міського поселення.

Таким чином, виходячи із сучасного загальнонаукового уявлення про розвиток [4], під міським розвитком ми розуміємо незворотні, спрямовані закономірні зміни суспільно-територіальної системи міста. Причому тільки одночасне наявність всіх трьох вищезгаданих властивостей може свідчити про розвиток. Так, незворотність змін характеризує функціонування міської суспільно-територіальної системи, тобто циклічну та динамічну роботу функцій міста. Набір функцій міста, на нашу думку, відповідно до логіки розвитку, повинен проходити якісні шаблі від комплексу до системи. У цьому контексті, окремим напрямом є дослідження особливостей розвитку монофункціональних міст та таких, в процесі розвитку втратили містоутворюючу функцію.

Спрямованість змін суспільно-територіальної системи міста надає розвитку міста єдності, лучить внутрішньою взаємозалежністю різноспрямовані процеси в загальну "траєкторію" міського розвитку. Напрямок змін суспільно-територіальної системи міста пов'язаний, наприклад, з такими процесами як ускладнення структури, збільшення масштабів, з'явою нових елементів і т.п. За допомогою розкриття суті спрямованості розвитку міста стає можливим простежити дві його основні тенденції – прогрес і регрес.

Закономірність змін суспільно-територіальної системи міста передбачає наявність істотного і постійно повторюваного взаємозв'язку елементів міської системи, визначальних етапів і форм процесу міського розвитку. Видається можливим виокремлення загальних і часткових, тобто універсальних та специфічних закономірностей міського розвитку. Але це предмет подальших наукових розвідок. Вважаємо, що закономірність є тією властивістю міського розвитку, що істотно відрізняє його від раптових змін катастрофічного характеру. Подібні згубні зміни можуть призвести до зникнення як окремого міста, так і культури в цілому, що вже не раз траплялося в історії людства.

Очевидно, що навіть вичерпна характеристика окремих властивостей не створить повної

наукової картини міського розвитку. У сучасній науковій картині світу розвиток розуміють як різновид зв'язку, тому розвиток окремого міста можна й потрібно розглядати в якості певного зв'язку між наявними ресурсами та реалізованими можливостями. Йдеться, в першу чергу, про потенціал міського розвитку як визначальну його передумову.

Потенціал міського розвитку – це сукупність наявних можливостей використання елементів цілісної суспільно-територіальної системи населеного пункту для потреб територіального, демографічного, функціонального та соціально-економічного розвитку міста. Структура потенціалу міського розвитку може включати такі елементи:

Потенціал суспільно-географічного положення міста – це сукупні можливості впливу положення міста в географічному просторі на його розвиток. Цей вплив може бути розкрито застосуванням, скажімо, порівняльно-географічного методу при вивченні таких властивостей суспільно-географічного положення міста як дистанційність, детермінованість і потенційність.

Людський потенціал міста – це кількість і якість людських ресурсів міста з урахуванням можливостей їх кількісного і якісного зростання. Його можна розуміти також як комплекс якостей людей, що визначально впливають на результати їхньої діяльності. Тенденції динаміки народонаселення визначають чисельність людських і трудових ресурсів, соціальний склад, зайнятість, що, в свою чергу, впливає на соціально-економічний розвиток міста. Формування людського потенціалу міста, як і формування людського капіталу, потребує додаткових інвестицій задля отримання додаткових прибутків у майбутньому. До найважливіших видів інвестицій зокрема належить: освіта, медичне обслуговування й охорона здоров'я, підготовка і підвищення кваліфікації на виробництві та ін.

Інфраструктурний потенціал можна визначити як сукупність можливих і перспективних елементів виробничої та соціальної інфраструктури, які використовуються або можуть бути використані у виробництві і спрямовані на підвищення продуктивності суспільної праці, що визначається рівнем соціально-економічного розвитку.

Науковий потенціал – це сукупна можливість системи наукових і освітніх установ міста генерувати необхідні знання, що втілюється в кількісних і якісних характеристиках винахо-

дів та нововведень. Результатом наукової діяльності виступають нові знання та вдосконалені методи використання вже існуючих знань.

Інформаційний потенціал міста – це наявні і ті, що підлягають мобілізації обсяги інформаційних ресурсів, інформаційної техніки і технологій для створення і збору, накопичення, обробки та використання різних форм інформації для задоволення відповідних потреб міської громади. Природно, що викладена вище структура потенціалу міського розвитку не є вичерпною і вимагає подальших наукових вишукувань.

Нині Україна є високоурбанізованою державою. Хоча за офіційними даними в міських поселеннях нашої країни проживає 68,77% населення (на 01.01.2012 р.) [5], насправді цей показник не відображає реальних наслідків урбанізації, бо спирається на формальну ознаку адміністративної реєстрації місця проживання громадян. За експертними оцінками, рівень урбанізованості України давно вже сягає 75%, тобто фактично країна за цим показником знаходиться в числі найбільш урбанізованих націй. Природно, що всі проблеми та негативні наслідки урбанізації мають гострий прояв в Україні.

Оцінюючи результати виконання Україною завдань, визначених "Порядком денним на XXI століття", необхідно зазначити, що цілі щодо забезпечення населення належним житлом не було і не буде досягнуто в найближчому майбутньому [6]. Можна також констатувати відсутність істотного прогресу в сприянні раціональному територіальному плануванню в містах, а також у створенні належної інфраструктури в галузі охорони навколишнього середовища до 2025 р. [6]. Тому є вагомим побоювання, що рішення підсумкових документів Ріо+20, що стосуються сталих міст, не будуть реалізовані в Україні навіть у найближчі десятиліття.

Однак, ми можемо говорити і про певні зрушення в реалізації глобальних рішень на національному рівні. Хоча в Україні протягом двадцяти років, що минули з часу першої конференції ООН зі сталого розвитку, так і не була прийнята національна стратегія сталого (збалансованого) розвитку, проте в затвердженій державній "Концепції сталого розвитку населених пунктів" зафіксовано визначення сталого (збалансованого) розвитку населених пунктів. У відповідності з цим нормативним документом, під сталим розвитком населеного

пункту слід розуміти "соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та майбутніх поколінь на основі раціонального використання ресурсів..." [7]. Таким чином, законодавче визначення сталого розвитку населених пунктів базується на ресурсному підході. Це дещо звужує бачення основної парадигми людства на XXI століття. На нашу думку, під сталим міським розвитком слід розуміти соціально, економічно і екологічно збалансовані зміни суспільно-територіальної системи міста, спрямовані на максимальну повну реалізацію всіх складових його потенціалу розвитку.

Очевидно, що процес міського розвитку має свою систематику, тобто певну видову структуру. При більш ретельному розгляді цього питання, ясно проступають, принаймні, чотири види міського розвитку, а саме: територіальний розвиток, демографічний розвиток, функціональний розвиток та соціально-економічний розвиток. Прогресивний територіальний розвиток міста проявляється в територіальній експансії міської забудови і комунікацій на прилеглу місцевість. Прогресивний демографічний розвиток проявляється, наприклад, в зростанні чисельності населення міста, а також в потоках трудових міграцій до нього. Функціональний розвиток міста проявляється в перманентній трансформації його функціональної структури та розширення спектру виконуваних функцій. Нарешті, соціально-економічний розвиток знаходить свій прояв як у зростанні кількісних економічних та соціальних показників, так і в змінах якості життя містян.

Конфліктуючими сторонами в міській системі можуть виступати суб'єкти господарської діяльності, органи управління суспільні групи, окремі особистості і навіть технічні системи. У цьому випадку, конфлікт може розумітися як протидія властивостей двох або більше процесів, що претендують на встановлення визначального для них стану дійсності. Мова йде про різні види розвитку міста, тобто територіальний, демографічний, функціональний і соціально-економічний розвиток, що можуть вступати в конфліктну взаємодію між собою. Особливо важливим для міського розвитку є та обставина, що конфлікт має як деструктивні, так і конструктивні функції. При розробці теоретичних основ дослідження конфліктної взаємодії в умовах міського розвитку необхідно

використовували основні суспільно-географічні принципи та теоретичний доробок суміжних наук: принцип територіальності (адже саме на території фокушуються процеси взаємодії елементів в географічному просторі), принцип комплексності (на виникнення і перебіг конфлікту впливає багато факторів, які витікають з комплексності існування компонентів регіону), принцип регіональної цілісності (географічні особливості регіону визначають і особливості перебігу тих чи інших конфліктів), принцип системності (важливо виявляти все різноманіття елементів, які входять у структуру конфлікту, зв'язки між ними, а також взаємодійні основи досліджуваного конфлікту з зовнішніми щодо нього явищами), принцип розвитку (при вивченні конфліктів необхідно виявляти тенденції еволюції – поступовому, тривалому, безупинному розвитку конфлікту, що допоможе побудувати більш точний і довгостроковий прогноз можливих варіантів розвитку даного розвитку).

Використовуючи теоретичний доробок суспільної географії та суміжних наук необхідно опрацьовувати також методику та програму дослідження конфліктів міського розвитку, яка є викладом основних завдань, методологічних передумов і гіпотез, аналізу тих чи інших явищ (процесів) у конфліктній взаємодії із зазначенням правил, процедури і логічної послідовності операцій з перевірки гіпотез. Але це предмет подальших досліджень.

Література:

1. Народонаселение мира в 2007 году. Использование потенциала урбанизации/ Фонд ООН в области народонаселения, Нью-Йорк. – 113 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unfpa.org/webdav/site/global/shared/documents/publications/2007/swp2007_rus.pdf
2. Будущее, которого мы хотим. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 66/288. – NY: UN Distr.: General. – 11.09.2012. – 68 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/476/12/PDF/N1147612.pdf?OpenElement>
3. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії/Максим Мартинович Паламарчук, Олександр Максимович Паламарчук. – К: Знання, 1998. – 416 с.
4. Філософський енциклопедичний словник/Інститут філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України. За аг. ред. Володимира Іларіоновича Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 750 с.
5. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2012 року/ Державна служба статистики України. – К.: ІВЦ Державна служба статистики України. – 112 с.
6. Лісовський С.А., Марушевський Г.Б., Павличенко П.Г. та ін. Проект доповіді до конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо+20, Київ. – С. 50-51.
7. Про концепцію сталого розвитку населених пунктів: Постанова Верховної Ради України // Офіційний вісник України. – К., 2000. – №1. – С. 29–40.

Резюме:

Артём Мозговой. ГЕОПРОСТРАНСТВЕННАЯ СИСТЕМАТИКА ГОРОДСКОГО РАЗВИТИЯ.

Статья посвящена изучению процессов городского развития с применением общенаучного метода систематизации. В данной публикации город рассматривается автором в качестве общественно-территориальной системы, которой присущи различные виды и направления развития.

С позиций современной общественной географии, городское развитие представляется как необратимые, направленные и закономерные изменения общественно-территориальной системы города. Автором проанализированы особенности геопространственного проявления составляющих городского развития в современных условиях. Как результат, геопространственная систематика городского развития предполагает

следующие его виды: территориальное, демографическое, функциональное и социально-экономическое.

Значительное внимание в статье уделено определению понятия потенциала городского развития, а также его составляющих: потенциала общественно-географического положения, человеческого потенциала, инфраструктурного потенциала и некоторых других.

Особую актуальность в современных условиях приобретает проблематика устойчивого развития населённых пунктов, городов в частности, чему уделяется особое внимание в данной статье.

Ключевые слова: урбанизация, городское развитие, виды городского развития, потенциал городского развития, противоречия городского развития.

Summary:

Artem Mozgovyi. GEOSPATIAL SYSTEMATICS OF URBAN DEVELOPMENT.

Human geography has the scientific methods necessary in such integrated studies of urbanization. In this regard, all of the above circumstances determine our cognitive interest and the need for a deeper study of the development of cities, in fact, urban development.

The modern science defined cities as sets of elements or components tied together sets of interactions. The interaction of spatial structures, land use activities, economic and functional linkages between different actors manifested in traffic. The key idea is feedback, which is the dynamic that holds an urban system together. The main feature of the city as systems is the development of all elements.

The urban development has four main kinds: territorial, demographic, functional, and socioeconomic development. The different kinds of urban development often have different opposite direction. This results in destructive interaction between subjects of urban space. In a crisis the contradictions of urban development exacerbated.

Keywords: urbanization, urban development, kinds of urban development, urban potential, urban development contradictions.

Рецензент: проф. Петлін В.М.

Надійшла 22.03.2013р.

УДК [314.116–053.2:303.442.3:613.95](477.83)

Мирослава ПЕТРОВСЬКА

МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ДИТЯЧОГО НАСЕЛЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Здійснено медико-географічний аналіз дитячого населення Львівської області. Простежено динаміку його чисельності та статеві-вікової структури, з'ясовано показники народжуваності та смертності, визначено причини смертності; проаналізовано структуру захворювань, простежено причини інвалідності дітей; з'ясовано проблеми, які впливають на збереження життя і здоров'я дітей; розроблено рекомендації щодо покращення здоров'я дитячого населення Львівської області.

Ключові слова: дитяче населення, чисельність, статеві-вікова структура, народжуваність, смертність, захворюваність, захворювання, здоров'я.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах суспільно-політичної, соціально-економічної та екологічної кризи, яка сформувалася і поглибилася в Україні в 90-х роках ХХ ст., значно погіршилося здоров'я нації. Власне здоров'я людини визначає її соціальне самопочуття, світосприйняття, спроможність повноцінно реалізувати свій потенціал в індивідуальній і суспільній діяльності, слугує індикатором соціально-економічного розвитку країни. Важливою умовою високого рівня фізичного та психічного здоров'я людини, її працездатності та активності є збереження та зміцнення здоров'я підрастаючого покоління. Щодо цього чимале значення має знання особливостей територіальних відмінностей здоров'я дітей.

Політичні й економічні перетворення, що відбуваються в Україні, висувають потребу в удосконаленні всіх ланок сучасного життя, у

тім числі соціальної адаптації підрастаючого покоління до життя в сучасних умовах. Отож важливим є виховання гармонійно розвинутих та здорових дітей. На жаль, протягом останніх років у нашій країні загалом і Львівській області зокрема склалася негативна ситуація зі станом здоров'я дітей усіх вікових груп. Така ситуація – наслідок соціально-економічної перебудови суспільства, незадовільних умов життя значної частки населення, екологічно несприятливого стану довкілля, що знижує компенсаторно-приспосувальні можливості дитячого організму та його опірності до дії різних шкідливих чинників.

Отож перед нами постало завдання здійснити медико-географічний аналіз дитячого населення Львівської області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін "медична географія" вперше застосовано італійським вченим Б. Раммаціні XVII ст.

Отформатировано: Шрифт: 10 пт, курсив, украинский

Отформатировано: Шрифт: 10 пт, курсив, украинский

Отформатировано: Шрифт: 10 пт, курсив

Отформатировано: Шрифт: 10 пт, курсив

Отформатировано: Шрифт: 10 пт, курсив, украинский

Отформатировано: Шрифт: 11 пт, украинский

Отформатировано: Шрифт: 11 пт

Отформатировано: Шрифт: 11 пт

Отформатировано: Шрифт: 11 пт

Отформатировано: Шрифт: 11 пт

Отформатировано: Шрифт: 11 пт, украинский

Отформатировано: Шрифт: 11 пт

Отформатировано: Шрифт: 11 пт, украинский